

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ

© Мусійовська О., 2005

У статті розглянуто основні принципи укладання навчальних термінологічних словників. Проаналізовано критерії відбору термінологічної лексики та особливості перекладу термінів з англійської мови на українську.

The basic principles of educational terminological lexicons compiling have been defined in the article. The criteria for selection of terms have been analyzed as well as the peculiarities of their translation from English into Ukrainian.

Останнім часом одним з найважливіших завдань студіювання іноземних мов у вищому технічному навчальному закладі є вивчення студентами спеціальної термінології як найбільш інформативної частини мови та підмови науки. У процесі опанування фахової іноземної мови студентам доводиться працювати з літературою, яка характеризується наявністю великої кількості спеціальних термінів, властивих певній галузі. Тому під час перекладу та опрацюванні такої літератури замало користуватися тільки словником загальнонавчальної лексики. Потрібні також спеціальні галузеві словники, які містили б необхідну лексику й водночас були б простими й зрозумілими в користуванні. Такими словниками мають бути навчальні галузеві термінологічні словники.

Проблеми термінотворення та укладання термінологічних словників завжди були і залишаються актуальними для вчених лексикографів та мовознавців. У працях таких відомих українських термінологів як К. Городенська, М. Гінзбург, В. Дубічинський, Т. Кияк, О. Кочерга, Т. Панько, Л. Полюга, Б. Рицар, Р. Рожанківський, С. Ярема та ін. багато уваги приділено дослідженню наукової термінології та укладанню відповідних галузевих словників, а також докладно описано різні типи словників. Огляд праць з цієї проблематики докладно подав В. Дубічинський [5]. Але попри це й досі ще не визначено якими критеріями треба керуватися укладаючи власне навчальні словники і чим вони відрізнятимуться від інших типів словників. На нашу думку, ці питання все ще потребують докладного аналізу й вивчення.

Метою нашого дослідження є визначити основні характеристики навчальних термінологічних словників, проаналізувати критерії відбору термінологічної лексики та особливості перекладу термінів з англійської мови на українську. Такі словники за своєю суттю є частиною навчального комплексу, довідковим посібником, призначеним допомогти студентові оволодіти термінологічним мінімумом певної галузі. При цьому такий словник повинен бути, по-перше, не надто великим, для того щоб студент міг швидко знайти потрібне слово, по-друге, достатньо інформативним, щоб охоплювати більшість необхідної термінологічної лексики. І, по-третє, до нього повинні входити всі визначені навчальним матеріалом іншомовні терміни зі значеннями, характерними для конкретної підмови. Це накладає певні обмеження щодо лексики такого словника, але позитивним є те, що в разі необхідності його можна поповнювати новими словами чи словосполученнями, за умови, що є вільний доступ до словникової бази. Це найлегше зробити, якщо словник існує в електронному вигляді.

На відміну від фахових галузевих словників, навчальний словник розрахований на користувачів, яким потрібно знати базову термінологію, тобто найвживаніші терміни й терміносполучення певної галузі. Через це він, очевидно, мало придатний для користування

науковцям чи фахівцям, які працюють над спеціальною літературою. Та й завдання навчального словника дещо інше: навчити студента працювати з фаховою літературою, познайомити його з галузевою термінологією й допомогти йому зрозуміти зміст конкретного матеріалу. Окрім перекладу термінів чи терміносполучень, такий словник повинен містити й певний додатковий матеріал, наприклад, розшифрування скорочень, коротке пояснення маловживаних термінів тощо.

Як правило, словники, які тепер укладаються, й ті, що вже укладені, є більш універсальними за змістом і призначені як для студентів, так і для науковців і фахівців. Це створює певні незручності для всіх категорій користувачів: студентам, особливо тим, які навчаються на 1–2 курсах, важко зорієнтуватися в цілому ряді синонімічних понять, бо вони ще недостатньо обізнані зі спеціальністю; науковці та фахівці потребують більшого обсягу лексики, оскільки працюють з вузькоспеціальною літературою. Тому, на нашу думку, доцільно було б врахувати ці чинники, укладаючи галузеві словники, і вказувати, для якої категорії користувачів призначений даний словник: навчальний – для школярів і студентів; фаховий – для науковців і фахівців.

Нині ми вже маємо велику кількість галузевих перекладних словників зі сфери бізнесу, економіки, права. Щодо технічних перекладних словників, то багато з них видані надто малим накладом, що робить їх практично недоступними для більшості користувачів.

Виходячи із цієї потреби, ми вважаємо за необхідне укласти спеціальні словники, які містили б певний навчальний матеріал. Так, у 2003 році нами було укладено «Англо-український словник-мінімум для студентів напряму «Комп'ютерні науки» для перекладу текстів з підручників «Basic English for Computing» [12] та «English for Information Technologies» [13] видавництва Оксфордського університету. Словник розрахований на студентів першого-другого курсів спеціальності «Інформаційні системи» і був апробований на заняттях з англійської мови в Європейському університеті студентами та викладачами, які працювали за цими підручниками. Цей словник містить понад 600 термінів і використовується в дистанційному курсі англійської мови, розробленому Б. І. Шуневичем, доцентом Національного університету «Львівська політехніка» на базі програмного забезпечення «Веб-клас ХП», розробленому в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут». Основна частина термінів словника була взята із тлумачного словника цих підручників. Окрім того, ми вважали за доцільне доповнити словник ключовими поняттями з курсу «Основи інформатики».

Щодо джерел, які стали основою української частини перекладу, то, на жаль, ми обмежилися тільки «Англо-українським словником з інформатики та обчислювальної техніки» [8] та «Англо-українським словником-довідником скорочень у галузі комп'ютерної техніки» [7].

Окрім вищеназваного словника, виходячи із практичної та навчально-методичної необхідності, фахівці кафедри іноземних мов і спеціальних кафедр Української академії друкарства працюють над укладанням «Англо-українського та українсько-англійського словника з поліграфії та видавничої справи».

Слід відзначити, що до цього часу в Україні не видано повного англо-українського чи українсько-англійського словника поліграфічних термінів. Маємо тільки українсько-англійський та англо-український «Словник видавничої та друкарської термінології», виданий за сприяння Британської Ради в Україні [9]. Звичайно, треба віддати належне авторам за спробу заповнити інформаційний вакуум у цій галузі. Проте користуватися цим словником не зовсім зручно, оскільки приблизно третину його складу становить загальноживана, ділова, економічна та комп'ютерна лексика. Потребує уваги й переклад деяких термінів. Наприклад, термін **'caption'** (підпис під ілюстрацією) перекладено як *підмалюнковий напис*; термін **'density'** (щільність відбитка/зображення) перекладено як *'густина почорніння відбитку'*.

Наразі наші студенти користуються російськомовними словниками, один з яких виданий ще в 1960 році [1], а другий у 1995 році [2]. Звичайно це створює неабиякі труднощі: окрім перекладу з іноземної мови, викладач змушений перекладати термін з російської на українську. Погодьтеся, що для нефахівця це досить важко й не завжди є можливість проконсультуватися з колегами зі спеціальних кафедр, які, до речі, також часто послуговуються російськомовними термінами. Сучасніші електронні словники, наприклад, ті, які входять до електронних перекладачів, теж є

російськомовними, і не в кожному навчальному закладі є відповідне матеріально-технічне забезпечення, аби ними користуватися.

В основу укладеного нами словника увійшла лексика з курсів «Основи поліграфії», «Матеріалознавство», «Поліграфічні процеси», «Поліграфічні машини», «Сучасні видавничі технології» та ін. Цей словник розрахований на студентів 1–3 курсів, які вивчають англійську мову за професійним спрямуванням і призначений для роботи над оригінальними адаптованими текстами зі спеціальності за підручником «The New Print Production Handbook» [11].

Обмежена кількість годин, які відведено в технічному вузі на вивчення іноземної мови, дає можливість студентам запам'ятати тільки найчастотніші терміни. Тому виділення мінімуму термінологічних одиниць забезпечує найважливіший етап в організації навчання. Добираючи термінологічні одиниці для даного словника, ми враховували такі принципи, як однозначність терміна, його науковість, систематичність, простота й зрозумілість. Крім того, звертали увагу на те, щоб терміни не суперечили один одному, не збігалися та не виключали один одного. При перекладі ми надавали перевагу лінгвістично правильним і незапозиченим українським термінам. Наприклад, скорочення замість *абрєвіатура*, відтворення замість *репродукція*, повідомлення для преси замість *прес-реліз*.

Цих останніх критеріїв відбору було важко дотримуватися, оскільки українська науково-технічна термінологія в цілому, і друкарська зокрема, ще й досі не приведені до єдиного стандарту, і це суттєво впливає на якість і точність перекладу окремих термінологічних одиниць. Найбільшою проблемою стала відсутність в українській мові еквівалентів деяких реалій чи термінів, що породжувало потребу в роз'ясненні терміна. Наприклад, **'competing titles'** – *книжки з однаковими назвами і темою, видані двома видавництвами одночасно, що продаються на ринку по одній ціні*, **'colophon'** – *емблема видавництва або друкарні, що вміщується на виданні*. Однак, коли це було можливо, ми намагалися уникнути опису термінів, вдаючись до цього способу тільки в окремих випадках.

У процесі консультацій зі спеціалістами було виявлено, що більшість із них, особливо ті, які працюють у галузі інформатики та комп'ютерної техніки, послуговується кальками з англійської мови, зрозумілими вузькому колу фахівців. Наприклад, *хард-диск* чи *флорі-диск* замість українських відповідників *жорсткий диск*, *гнучкий диск* або *дискета*, тощо. Гадаємо, що вживання цього професійного сленгу не завжди виправдане, він засмічує нашу мову й заважає процесу її стандартизації та деномінації науково-технічної термінології. Звичайно, це не стосується тих термінологічних одиниць, які вже давно увійшли чи входять у нашу мову для позначування понять невластивих їй або раніше неіснуючих. Такі запозичення цілком логічне й природне явище для будь-якої мови. Ще в 1929 році Олександр Фінкель у своїй праці «Теорія і практика перекладу» зазначав, що «...тільки в тих випадках, коли у мові перекладу є сталий термін (а не просто слово, яким бажано замінити термін), якого прийнято в літературі – тоді, звичайно, транскрипція терміна не є обов'язкова вимога. Але там, де його нема,... краще користуватися міжнародною термінологією» [10, с. 17].

Що стосується друкарської термінології, то сьогодні спостерігаємо «співіснування лексики, створеної ще в період рукописної книги із сучасною термінологією» [9]. Це зумовило необхідність використання додаткової довідкової літератури для узгодження написання термінів із правилами сучасного правопису та врахування історичного розвитку даної галузі. У ряді випадків ми вважали за необхідне відмовитися від застарілих назв і замінити їх сучаснішими або більш уживаними. Так, наприклад, термін **'manuscript'** був перекладений як *'рукопис'*, а не *'манускрипт'*.

Процес роботи над словником включав наступні етапи: створення моделі спеціальності; відбір текстів і формування картотеки; складання частотного списку термінів; розміщення 1 тисячі найчастотніших термінів у алфавітному порядку гніздовим способом.

Під створенням моделі спеціальності ми мали на увазі включення до навчального курсу оптимальної кількості навчального матеріалу, який давав би студентові уявлення про основні процеси та характер поліграфічного виробництва англійською мовою. До нашого курсу увійшло 45 текстів, які охоплюють тематику спеціальностей «Технологія поліграфічного виробництва»,

«Поліграфічні машини», «Матеріалознавство», «Електронні видання», «Видавнича справа та редактування». До того ж ми намагалися врахувати й матеріал, який студенти засвоїли з попередньо вивчених рідною мовою курсів «Вступ до спеціальності», «Основи поліграфії» тощо. Для цього було проведено ряд попередніх консультацій зі спеціалістами в галузі поліграфії та враховано їхні думки й зауваження.

Укладаючи словник, ми використали оригінальні підручники з поліграфії англійською та українською мовами. Окрім того, вважали за доцільне включити до навчального курсу тексти із сучасних поліграфічних журналів і рекламних проспектів аби дати студентові можливість познайомитися з найпопулярнішими виданнями в цій галузі та звернути увагу на лексико-стилістичні особливості такого виду текстів. Для складніших текстів ми рекомендуємо студентам користуватися окрім словника з поліграфії ще й словниками із суміжних галузей: політехнічними, комп'ютерними тощо.

Відбір термінологічного матеріалу проводили на основі текстів, вибраних для опрацювання, методом суцільного виписування термінів з тексту та детального аналізу отриманих даних. При цьому основну увагу звертали на те, чи належить термін до даної галузі, чи є він усталеним в українській мові. У процесі створення навчального словника враховували й частотність термінів. Визначаючи частотність, ми орієнтувалися на частоту вживання того чи іншого терміна в текстах (більше 3-х разів) та його здатність утворювати нові поняття в поєднанні з іншими термінами. Відсутність надійних довідкових матеріалів, нечітке трактування деяких термінів і понять, а також широке використання синонімів значно ускладнили роботу над словником.

Оскільки даний словник був призначений для використання як навчальний посібник для опрацювання оригінальних текстів зі спеціальності, то в процесі роботи над ним враховували окрім вищезазначених чинників й інші, а саме: характер змісту словника (навчальний, частково тлумачний); обсяг словника (мінімум 1000 слів та словосполучень); побудову словникової статті (гніздове слово з 1 – 3-ма основними його значеннями та до 10 похідних словосполучень, у яких основний термін замінюється тильдою ~); мову оригінальних текстів і довідкових матеріалів (стандартна англійська та російська). Задля простоти користування словником частини мови не вказувалися, тому іменники, прикметники та дієслова перераховуються як відповідники одного англійського терміна.

Нижче наводимо приклад побудови словникової статті:

letterpress 1. високий друк; 2. машина високого друку;

3. матеріал, віддрукований способом високого друку

direct ~ прямий високий друк

indirect [offset] ~ високий офсетний друк

webfed ~ високий друк на рулонній ротаційній машині

У випадках синонімії слів, термінів або фраз різні значення подаються в порядку важливості та частотності їх уживання. Скорочення подаються в дужках після відповідного терміна, наприклад:

Raster Image Processor (RIP) процесор растрівання зображення

Після укладання словника переклад був перевірений спеціалістами профілюючих кафедр, відтак були внесені відповідні поправки, які стосуються перекладу та тлумачення окремих термінів.

Висновки. Досвід роботи над вищезгаданими навчальними термінологічними словниками засвідчив, що, спираючись на певний навчальний матеріал, можна створити раціональну програму вивчення спеціальної лексики у вищому технічному навчальному закладі. Маючи надійний термінологічний словник-мінімум, а також використовуючи знання зі спеціальності, студент може повністю зрозуміти зміст тексту та засвоїти певний обсяг термінологічної лексики, необхідної для професійного спілкування в майбутньому.

Таким чином, вивчення іноземних мов у вищому технічному навчальному закладі повинно проводитися шляхом підготовки й видання відповідної навчально-методичної літератури: підручників, довідкових видань, перекладних і тлумачних словників. Але належно підготувати навчальний матеріал можна тільки спільними зусиллями фахівців-друкарів і лінгвістів. Словник, укладений згідно зі стандартизованою спеціальною лексикою, повинен зайняти важливе місце в системі засобів вивчення іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах.

1. *Англо-русский полиграфический словарь / Сост. А. М. Борозина, А. В. Виноградский, Г. Н. Гальченко, М. И. Девятков, М. Г. Косенко, Е. Л. Марковская, Х. Н. Новожилова, А. А. Тюрин, Р. М. Ярова / Под ред. А. А. Тюрина. – М.: Главная редакция иностранных научно-технических словарей Физматгиза, 1962. – 450 с.*
2. *Англо-русский словарь по полиграфии и издательскому делу. – М.: Рус. язык, 1995. – 478 с.*
3. *Величко Г. З досвіду укладання термінологічних словників // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2000. – № 402: Проблеми української термінології. – С. 114–117.*
4. *Гінзбург М. Про концепцію побудови електронної та паперової версії багатотематичного тримовного (російсько-українсько-англійського) тлумачного словника // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2000. – № 402: Проблеми української термінології. – С. 101–106.*
5. *Дубічинський В. В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології: Навчальний посібник – Х.: НТУ «ХПИ», 2004. – 203 с.*
6. *Дубічинський В., Васенко Л., Крimeць О. Актуальні проблеми формування термінологічної компетенції студентів вищих технічних закладів // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2004. – № 503: Проблеми української термінології. – С. 137–140.*
7. *Карачун В. Я. Англо-український словник – довідник скорочень у галузі комп'ютерної техніки. – К.: КОО т-ва «Знання», 2000. – 158 с.*
8. *Коссак О. М. Англо-український словник з інформатики та обчислювальної техніки. – Львів: СП «БаК», 1995. – 304 с.*
9. *Огар Е. Етапи та чинники формування української друкарської термінології // Тези 1-ї Міжнародної наукової конференції «Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів, 1992. – С. 45–48.*
10. *Фінкель О. Теорія й практика перекладу. – Х.: ДВУ, 1929. – 168 с.*
11. *A Glossary of Publishing and Printing Terminology. – London: International Book Development Ltd., 1996. – 115 p.*
12. *Bann D. The New Print Production Handbook. – Little, Brown and Company, 1997. – 160 p.*
13. *Glendinning E. H., Mc. Evans J. Basic English for Computing. – Oxford University Press, 1999. – 126 p.*
14. *Glendinning E. H., Mc. Evans J. Oxford English for Information Technology. – Oxford University Press, 1999. – 137 p.*

УДК 811.161.3'373.46

Володимир Пілецький

Львівський національний університет імені Івана Франка

МОВНА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО ТЕРМІНА

© Пілецький В., 2005

У статті з'ясовано роль і місце трьох типів термінів-росіянізмів, англіцизмів та інтернаціоналізмів – у різних терміносистемах сучасної української мови, здійснено спроби виявити способи й засоби їх можливої заміни українськими відповідниками з урахуванням специфіки української мови.

The article clarifies the role and place of the following three types of terms – Russianisms, Anglicisms, and Internationalisms – in various terminological systems of the present-day Ukrainian Language. An attempt is made to reveal ways and means of their possible substitution by Ukrainian equivalents with due regard to the specificity of the Ukrainian Language.

Мовна специфіка сучасного українського терміна ще не стала предметом спеціального наукового дослідження лінгвістів. Вони здебільшого розглядають український термін як особливий знак серед лексем національної мови або використовують його як об'єкт для ілюстрації теоретичних засад загального термінознавства. Тому українські мовознавці особливу увагу